

*Ma
armastasin
sakslast*

A. H. Tammsaare / Elmo Nüganen

Lavastaja Elmo Nüganen

Kostüümikunstnik Reet Aus

Helilooja Jaak Jürisson

Muusikaline kujundaja Riina Roose

Trupp tänab Ott Sandrakut.

Etendus on ühes vaatuses.

Esietendus 12. detsembril 2009 Põrgulaval

Teatri peanäitejuht: Elmo Nüganen

Teatri direktor: Raivo Põldmaa

Erica

Ursula Ratasepp

või

Küllli Teetamm

Askas

Tõnn Lamp

või

Priit Võigemast

Parun

Kalju Orro

või

Aleksander Eelmaa

Etenduse juht – Juula Piret Ostrov

Baltisakslased ehk baltlased

Baltisakslaste kogukond praegustel Eesti ja Läti aladel tekkis pärast Liivimaa, Eestimaa ja Kuramaa vallutamist 12.-13. sajandil Mõõgavendade ordu ja Saksa ordu poolt. Järgnevatel sajanditel moodustusid siinse feodaalse ühiskonna kolm privileeeritud seisust – aadel, vaimulikkond ja linnakodanikud – baltisakslastest, kelle hulka segunes rootslasi, venelasi jne, aga ka saksastunud eestlasi ja lätlasi. Esimesed mõisad tekkisid kohe võõrvallutuse alguses, järglastena Muinas-Eesti ülikute üksiktaludele, 15. sajandiks hakkasid nad juba omandama teoorjuslike suurmajapidamiste jooni. Oma põhisas kujunes mõisate võrk välja 17. sajandi lõpuks, mil endisest sõdalasest või linnakodanikust mõisaomanikud hakkasid muutuma põllumeesteks ja majanduselu juhtijateks.

Klassiühiskonna tavade tõttu jäi baltisaksa kultuur eesti ja läti rahvahulkadest paljus isoleerituks. Aadli majanduslik ülevõim, mõju kirikuringkondadele ja tihedad sidemed riigivalitsusega võimaldasid baltisakslastele olulisi seisuslikke privileege, mis tekitasid maarahva hulgas õigustatud vaenulikkust. Seisuse kuritarvitamist ei saa aga lugeda üldkehtivaks normiks, sest leidis ka tõeliselt eesrindlikke mõisaid, kus pöörati tähelepanu inimeste heaolule ja arenes jõudsalt põllumajandus.

Pärast Põhjasõda, mil Eestimaa sattus koos Liivimaa, Ingerimaa ja Karjalaga Vene tsaaririigi koosseisu, kehtis siinsetel aladel Balti erikord ehk sisuline autonoomia, kuid balti aadelkonna mõjuvõim hakkas siiski pisitasa murenema. 19. sajandi keskel alanud kodanlikud reformid tõid kaasa uusi seadusi, mis suurendasid talurahva õigusi. Senine saksakeelne asjaajamine asendati venekeelsega, kuid aadelkonna seisuslik omavalitsus jäi veel kestma. Pöörde mõtlemises tõi kaasa 1905. aasta revolutsioon ja taipamine, et senine territoriaalne jaotus Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa on maa põhirahvuste järgi muutumas, kõigutades seisusliku omavalitsuse alustalasid. Sei-

suslikult positsioonilt rahvuslikule ülemineku märgiks oli Saksa Seltside asutamine, mille sihiks oli omakeelse kultuuri säilitamine. Kuigi aadlikud määratlesid end ikka rüütelkondliku kuuluvuse järgi kuramaalase, liivimaalase või eestimaalase, võeti nüüd omaks ühine nimetus „baltlased“ (sõna „baltisakslased“ tuli käibele hiljem).

Koos venestamisega kahanes baltisakslaste soov astuda riigi teenistusse. Mõisaid aga jagus vaid vähestele, niisiis käis üldiselt väga kokkuhoidvas baltisaksa aadelkonnas ka vaikne omavaheline olelusvõitlus. Seaduse järgi vastutas rüütelkond maa käekäigu eest ja selle täitmisel põhines ka balti aadli kõrge enesehinnang. Õige balti aadlimees oli mõisaomanik, aadlipreili ideaal oli saada mõisaprouaks – see sai aga osaks vähestele. Abiellumine oli selles suletud maailmas keeruline ja vallalised „tädid“ muutusid baltisaksa miljöo lahutamatuks osaks.

Baltisakslaste valikud Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas

1914 puhkes Euroopas Esimene maailmasõda. Kui eestlased mäletavad Teist maailmasõda „vennatapusõjana“, mil sage li mitte iseenese, vaid saatuse tahtel satuti emmale-kummale poole rindejoont, siis baltisakslaste olukord paar aastakümnet varem ei olnud mitte vähem skisofreeniline. Esimeses maailmasõjas astusid mitmed baltisakslased Vene tsaaririigi mundris Saksamaa vastu. Lojalselt tuli osa võtta ka rekvireerimisest ja mõisate hobuseid armeele loovutada. Ometi ei päästnud see baltisakslasi repressioonidest. Kehtestati eriolukord ja võim läks sõjaväeasutuste kätte, suleti saksa seltse ja koole, toimusid läbiotsimised ja vahistamised spionaažikahtluse alusel, annuleeriti mitmed eriprivileegid.

Pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni ja bolševike võimuhääramist sama aasta oktoobris asus enamlik võim mõisaid üle

võtma. Eesti Nõukogu otsusega 24. novembrist 1917 loeti kõik Eesti piirides asuvad era-, kroonu- ja kirikumõisad tasuta rahva omandiks. Vastupanust hoolimata suudeti konfiskeerida ligi 75% mõisatest. Vene armees teenivatel baltisaksa sõjaväelastel, kes olid vandunud truudust tsaarile, tuli aga nüüd hakata uuesti poolt valima, mis põhjustas konflikte ja saksa rahvusest ohvitseride tapmisi armeesiseselt. Eestis muutus samal ajal võimalikuks rahvusväeosade loomine nõukogude võimu all.

Sakslaste pealetungi eel olid aga nõukogude väed sunnitud taganema ja tekkinud olukorrast kinni haarates kuulutas Eestimaa Päästekomitee 24. veebruaril 1918 välja iseseisvusmanifesti. Päev hiljem jõudsid Tallinnasse Saksa väed ja algas Saksa okupatsioon – rutakalt alustati tegevust Balti hertsogiiri loomiseks ja Baltimaade saksastamiseks, millele tõmbas aga peagi kriipsu peale Saksamaa ja tema liitlaste kapituleerumine Antandi riikide ees. Eesti Ajutine Valitsus kasutas ära kahe suurvõimu, taganeva Saksamaa ja pealetungiva Venemaa vahele tekkinud õhuauku ning puhkes eestlaste Vabadussõda oma riigi eest.

Üks osa baltisakslastest läks Saksa poolele üle, võideldes järgnenud Vabadussõjas Landesveeri ridades Võnnu all eestlaste vastu, samal ajal kui Eesti Ajutise Valitsuse sõjaministri Konstantin Pätsi eestvõttel moodustatud Balti rügement tõrjus idapiiril bolševikke. 1919. aasta maikuu seisuga kuulus Landesveeri 6000 meest, neist 3600 baltisakslast, 400 riigisakslast ja 1830 lätlast, Balti rügemendi koosseis oli sama aasta jaanuaris 683 meest. Balti rügementi kuulus rohkem Eestimaa sakslasi, samas kui Liivimaalt mindi peamiselt Landesveeri – sageli juhtus, et ühest perekonnast satuti eri pooltele.

Maaseadus ja mõisate võõrandamine

Paljude eestlaste jaoks sai Vabadussõjast sõna otseses mõttes sõda oma maa pärast. Kuigi 19. sajandi keskpaiga reformid avasid tee väikemajapidamiste kujunemisele ja Vabadussõja-eelsel perioodil võis Eestis kokku lugeda ca 80 000 omaks ostetud või renditalu, oli suurem osa maast siiski rüütlimõisate või Vene kroonumõisate valduses. Ajutine Valitsus oli andnud lubaduse, et suuromandid võõrandatakse ja maa jagatakse talurahvale, niisiis oli lootus maad saada – ühiskonnas, kus linnaelanikud moodustasid vaid viiendiku rahvastikust – oluliseks motiveerivaks teguriks kaitsevärke astumisel.

Pärast Vabadussõja lõppu lubadus tõepoolest ka täideti. Põhiseaduse ja Maaseaduse vastuvõtmine olid 1919. aastal kokku tulnud Asutava Kogu kaks kõige olulisemat ülesannet. Maa-reformi projekti väljatöötamise ajal käiv sõda Landesveeriga suurendas üha niigi hõõguvat vaenulikkust sakslaste vastu ja lõpuks valminud Eesti Maaseadus oli üks radikaalsemaid kogu Euroopas. Kuigi samalaadne protsess toimus ka Leedus, Soomes, Poolas, Ungaris, Rumeenias jne, sündis see mujal diferentseeritumalt ja võõrandatud maade suhtarv oli väiksem.

Eesti maareformi käigus võõrandati 874 mõisat, neist 66 ka eestlastelt, samuti mõisate juurde kuuluvaid tööstusettevõtteid (viinavabrikud, veskid, saeveskid jne). Umbes 150 mõisnikule jäeti alles mõisasüdamed, ülejäänud pidid leppima ühe asundustaluga. Võõrandatud metsamaad jäid riigile, põllumaad jaotati rahvale – pärandatavale põlisrendile või rendile – kusjuures eesõigus oli Vabadussõjas võidelnutel. Viimastest 2172 vapramat said maa tasuta. Alates 1925. aastast oli rentnikel võimalik talud erastada. 1926. aastal võttis Riigikogu välisriikide survele vastu seaduse, millega parunitele määrati võõrandatud maade eest kompensatsioon (mis oli siiski suhteliselt väike), riigi kanda jäid ka mõisate võlad.

Baltisakslaste ümberasumine

Pärast maareformi asus hulk baltisaksa perekondi maalt ümber linna. Kuna mõisate võõrandamise käigus jäeti inimestele alles mööbel ja isiklikud esemed, iseloomustas neid linnakortereid sageli see, et nad olid tuubil täis vana mööblit, perekonna-reliikviaid ja muud maalt linna transporditud vallasvara.

Algas ka järkjärguline emigreerumine. Kui 19. sajandi lõpus elas Eestis ca 34 500 baltisakslast, siis 1922. aastaks oli neid jäänud ca 17 750. Aastatel 1939-41 lahkus Eestist Hitleri kutse peale üle 15 000 baltisakslase. Jõudmine emamaale Saksamaale jäi aga enamikule unistuseks, sest Hitler kasutas ümberasujaid Poola alade koloniseerimiseks ja saksameelse töövõimelise elanikkonnaga täitmiseks. Kunagisele baltisaksa kogukonnale Eestis pani lõplikult punkti 1944. aasta, mil viimased siiajäänud põgenesid Nõukogude armee pealetungi eest Saksamaale.

Lugemissoovitus

Siegfried von Vegesack,
„**Balti tragöödia**“ (Eesti Päevalehe raamatusari, 2009)

Carl Mothander*,
„**Parunid, eestlased ja enamlased**“ (Ilmamaa, 1998)

Bernt von Staden,
„**Mälestusi kadunud maailmast**“ (Huma, 2004)

* Carl Mothander on tõlkinud rootsi keelde Tammsaare romaani „Kõrboja peremees“, mis ilmus 1938. aastal, samuti „Tõe ja õiguse“ I köite, mille tõlge valmis 1939. aastal, aga jäi kirjastaja puudusel ilmumata ja tõlkija olevat käsikirja pärast sõda Rootsis hävitanud.

Vaikiva ajastu algus ja Tammsaare vaikimine

„Ma armastasin sakslast“ on kirjutatud 1935. aasta suvel ja ilmus sama aasta hilissügisel. Umbes viis aastat varem oli USA börsikrahhist vallandunud ülemaailmne majanduskriis jõudnud ka Eestisse ning toonud kaasa massilise tööpuuduse, riigipoolsed kärped ja koondamiste laine.

Kahe ilmasõja vaheline aeg oli poliitiliselt ärev kogu Euroopas ja samuti värskes Eesti Vabariigis. Kommunistid ja sotsialistid ei olnud kaotanud lootust kehtivat võimu kukutada, skaala teises servas aga tõusis esile vabadussõjalaste ehk vapside liikumine, muutudes sõjaveteranide ühendusest kiiresti marurahvuslikuks poliitiliseks survegrupiks, mis kritiseeris erakondlikku korrupsiooni ning nõudis kriisis vaevleva majanduse tervendamist kindla

Jaan Tõnisson

plaani alusel, kokkuhoidlikkust riigi valitsemisel ja presidentaalse riigikorra kehtestamist. Mõlemad vastandlikud leerid ründasid võimulolevat valitsust ja kukutasid vastupropaganda abil rahvahääletusel läbi Riigikogu põhiseaduseelnõu. Poliitilisi pingeid suurendas krooni devalveerimine ja sellele järgnenud ostupaanika ning skandaal kahe sõjalaeva müümise üle Peruule väidetavalt naeruväärse hinna eest. Oli tekkinud kui mitte kodusõja, siis tõsiste kokkupõrgete oht. Augustis 1933 kehtestas riigivanem Tõnisson ajutise kaitseseisukorra ja trükkite eeltsensuuri ning sulges määrusega kõik vabadussõjalaste organisatsioonid.

Kuid mõneks ajaks jahtunud olukord pingestus taas, kui pärast Riigikogu põhiseaduseelnõu teistkordset läbikukkumist referendumil jõudis järjekord vabadussõjalaste elnõu kätte, mis

Konstantin Päts

Johan Laidoner

Kaarel Eenpalu

soovis anda riigivanemale väga suured õigused ja muuta Riigikogu pigem nõuandvaks organiks. Eelnõu läkski rahvahääletusel läbi. Tõnissoni valitsus astus nõrдинult tagasi ja Konstantin Pätsile tehti ülesandeks moodustada uus valitsus 7 kuuks, kuni alustavad tegevust uue põhiseaduse järgi valitud riigivanem ja Riigikogu. Kuid 12. märtsil 1934 andis valitsus vapsidele vastulöögi, Konstantin Pätsi ja Johan Laidoneri eestvedamisel areteeriti kavandatava riigipöördekatse ettekäändel umbes 500 vabadussõjast üle Eesti (enamik neist, tõsi küll, vabastati peatselt). Riigis kehtestati kaitseolukord, mis tõi kaasa võimaluse hakata valitsema sundmääruste abil. Valimised lükati edasi kuni kaitseolukorra lõpuni.

1934. aastal loodi Eestis propagandaministeerium, mille ülesandeks oli positiivsuse süstimine massidesse. Kuna 1920ndate lausviletsus, nälg ja antisanitaarsus olid minevikuks muutunud, põllumajandus edenes, hinnad püsisid stabiilsena, töökohti lisandus ja rahva elujärg liikus ülesmäge, toimis see tõhusalt. Samas kehtestati tsensuur ja keelustati valitsuse tegevuse avalik kritiseerimine, mis sulges opositsioonilise ajakirjanduse ja intelligentsi suu. Riigikogu, mis protesteeris kaitseolukorra pikendamise vastu, saadeti tähtajatule puhkusele, ehk sunniti vaikivasse olekusse. Kaitseolukorra järk-järgulise pikendamise ja seega valimiste edasilükkamisega

A. H. Tammsaare oma romaani "Ma armastasin sakslast" eest pälvitud Eesti Raamatufondi auhinna vastuvõtmisel 20. detsembril 1936 Tallinna Seltskondlikus Majas.

tagas riigivanem Konstantin Päts koos sõjaväe ülemjuhataja Johan Laidoneri ning siseministri ja peaministri Kaarel Eenpaluga oma võimu aastateks, kuni selle tühistas koos Teise maailmasõjaga saabunud Nõukogude Liidu okupatsioon.

Kuidas siis seletada, et tugeva sotsiaalse närviga kirjanik nagu Tammsaare ei lase oma peategelasel esineda mitte ainsagi seisukohavõtuga ühiskonna hetkeolukorra kohta? Miks ei hoia Oskar, kes ometi soovib ajakirjanikuna läbi lüüa, kätt pulsil poliitilise ja ühiskondliku elu sündmustel? Esmapilgul näib see üllatavana. Kuid kas ei ole vaikumine vahel kõnekamgi seisukohavõtt kui otsesõnu väljaütlemine?

Kirjandusteadlane Eerik Teder kirjutab oma järelsõnas Tammsaare kogutud teoste 12. köitele: „1935. aasta oli erakordne meie kirjanduselus: tähistati Raamatuaastat, s. o. 400 aasta möödumist tollal teadaolevast esimesest eestikeelset teksti sisaldavast trükisest – Wanradt-Koelli katekismusest. Lugejais püüti äratada suuremat huvi kirjanduse vastu, mõnevõrra suurendati ka toetusi raamatukogudele ja kirjanikele. Teiselt poolt aga avaldasid valitsevad ringkonnad loominguulisele intelligentsile survet, kirjanikke kutsuti üles loobuma ametliku ideoloogia kritiseerimisest ja looma teoseid positivistlikus vaimus. /.../ Romaani süžee, põhikarakterid ja nende konfliktid on Tammsaare fantaasia looming. B. Linde teate kohaselt on Tammsaaret suunanud romaani probleemistiku üle mõtisklema korporantliku ja boheemlasliku noorkirjaniku A. Kirsimäe vabasurm 1933. aastal. Ent on avaldatud arvamust, et romaani loomisele mõjus kaasa ka Raamatuaasta puhul korraldatud kirjandusvõistlus positiivse üliõpilaskuju loomiseks. Võistluse väljakuulutamine, mille juures positiivsuse nõue oli kirjanikele tehtud selgesõnaliselt kohustuslikuks, on Tammsaares ärganud protestivaimu. Tema romaani peategelane kujunes positiivse üliõpilaskuju antipoodiks. Kõige otsesõnalisemalt väljendab ta oma arvamust artiklis „Positiivsus ja negatiivsus ilukirjanduses“, mis on sõnastatud vahetult enne romaani „Ma armastasin sakslast“ kirjutamist. Artiklis taunis ta kirjaniku loominguvabaduse piiramise katset ja väitis, et elujaatavate tegelasten ei jõuta kirjanduses mitte võistlustega, need tekivad kirjanduses siis, kui tegelikkuses leidub positiivseid eeskusjuhid.“

„Ma armastasin sakslast“ prototüüpidest

Kui arvata välja ehk ülikooliaastad Tartus (1907-1911) ning saksakeelse kirjanduse ja ajakirjanduse lugemine, puuduvad andmed, et Tammsaarel oleks olnud baltisakslastega kuigivõrd isiklikke kontakte. Kuna tema lapsepõlve kodutalu asus mõisast kaugel, jäi mõisaelu tulevase kirjaniku jaoks pigem abst-

raktseks nähtuseks. 1910ndail aastail Koitjärvel oma venna Jüri Hanseni juures elades ja tervist parandades puutus ta aga tänu vennale teatud määral kokku Kolga mõisniku, krahv Stenbockiga, kes võib olla üks paruni tegelaskuju prototüüpe. Hiiglakasvu ja väidetavalt selgenägemisvõimetega krahv Stenbock oli tolleks ajaks muutunud omamoodi legendaarseks tegelaseks, kellest kohalik rahvas väga lugu pidas. Ühele teisele baltisakslasele võlgnes Tammsaare aga oma elu. 1914. aastal opereeris kirurg Werner Zoege von Manteuffel tal kaksteistsõrmiksoole haavandit. Ellujäämistõenäosuseks pakuti kaks protsenti, kuid raske löikus õnnestus ja kirjanik tervenes.

Eerik Teder kirjutab: „Romaani „Ma armastasin sakslast“ mõnede episoodide ja olustiku kujutamisel ning peategelaste nimede valikul on Tammsaare toetunud oma ülikoolipäevade mälestustele, nagu selgub J. Reineti käsikirjas olevast uurimustlikust artiklist „A. H. Tammsaare loominguprotsessist“. Tema andmetel elas kirjanik 1908/1909. õppeaastal Jakobi tänavas katusekambris. Maja omanikul E. Luhal olnud 3 last – Erika, Oskar ja Ervin, kellele Tammsaare andis järeleaitamistunde. Perenaine saatnud mõnikord teenijaga lõunasööki üles kirjaniku kõrvaltoas elavale vaesele vene üliõpilasele. Kolmandal korrusel pidas pansioni proua Greefs. Nähtavasti on viimane olnud algtüübiks majaproua karakteri kujundamisel.“

Oskari karakteri loomisel on Tammsaaret inspireerinud noore korporandi ja boheemlasest kirjaniku August Kirsimäe lugu. Vaesuses virelenud Kirsimägi saavutas ootamatut menu romaani „Puhastustuli“, mis võitis 1929. aastal Looduse romaaniauhinna. 1933. aastal lõpetas ta elu enesetapuga, olles eelnevalt tulistanud oma armastatud naist ja tolle kallimat.

Peategelases leidub sarnaseid jooni ka Tammsaare endaga – näiteks jäid kirjanikul Tartu Ülikoolis pooleli õpingud õigusteaduskonnas (tõsi küll, tervislikel, mitte majanduslikel põhjustel). Erinevuseks on aga, et Tammsaare ei kuulunud ühtegi korporatsiooni ja suhtus korporantidesse vaenulikkusega.

Mida tegid 1935. aastal Oskari eakaaslased?

Oma päevik-romaani kirjutades ütleb Oskar, et on 25 aastat vana. Raamat ilmus 1935. aastal, niisiis võinuks Oskar sündida 1910. aasta paiku.

BETTI ALVER (1906-1989) oli mõned aastad tagasi saanud Looduse romaanivõistlusel auhinna teose „Tuulearmuke“ eest ja debüteerinud luuletajana, avaldades poeemi „Lugu valgest varesest“. Aasta hiljem ilmus tema luulekogu „Tolm ja tuli: luuletusi“.

SALME REEK (1907–1996) töötas Draamateatris näitlejana, mängides Tiinat A. H. Tammsaare / A. Särevi „Härra Mauruse I järgu koolis“.

ANTS ESKOLA (1908–1989) lõi laineid levilauljana ja töötas näitlejana Estonia teatris, mängides Zsupánit Kálmani „Marizas“, Richardit O’Neilli „Oi, nooruses“ ja Sebastiani Shakespeare’i näidendis „Mida soovite“.

GUSTAV ERNESAKS (1908–1993) õppis Tallinna Konservatooriumis professor Artur Kapi juures kompositsiooni ja oli kogunud tuntust koorilaulu „Hakkame, mehed, minema“ autorina.

KRISTJAN PALUSALU (1908–1987) oli mitmekordne Eesti meister maadluses. Aasta hiljem tuli ta Berliinis kahekordseks olümpiavõitjaks – Palusalu on ainsana maailmas võitnud samadel olümpiamängudel nii kreeka-rooma kui ka vabamaadluse raskekaalus.

UKU MASING (1909–1985), kes täiendas end pärast Tartu Ülikooli lõpetamist Tübingenis ja Berliinis, oli hiljuti kaitsnud doktoritöö, õpetas Tartu Ülikoolis semiidi keeli ja Vana Testamenti ning andis välja oma esimese luuleraamatu „Neemed vihmade lahte“.

BRUNO LUKK (1909–1991) oli lõpetanud õpingud Berliini Kõrgemas Muusikakoolis L. Kreutzeri ja P. Hindemithi juures ning alustanud kontsertkarjääri.

MILIZA KORJUS (1909–1980) tegutses sopranina Berliini Riigiooperis.

KARL RISTIKIVI (1912–1977) valmistus Tartu Ülikooli astumiseks ja pälvis Looduse lastekirjanduse võistlusel auhinna oma debüütraamatu „Lendav maailm“ eest.

RAIMOND VALGRE (1913–1949) oli teinud läbi sõjaväe-teenistuse ja tegutses elukutselise muusikuna. Valmisid laulud „Ma loodan, et saan sellest üle“, „Veel viivuks jää“, „Helmi“ ja „Mul meeles veel“.

Korporatsioonid ja korporandid

Kaasaegsete üliõpilasseltside ja -korporatsioonide ajalugu viib keskaegsete ülikoolide juures tekkinud noorsoorühmitusteni, mille eesmärk oli koondada sama keelt rääkivaid samast kandist pärit üliõpilasi, luua sõprussidemeid ja abistada liikmeid majanduslikult. Ühtlasi aga oli organisatsioonidel ka kontrolliv funktsioon, kuna tolleaegsed üliõpilased olid nähtavasti võrdlemisi taltsutamatu element. Näiteks 1630ndail aastail keelas Uppsala ülikooli rektor natsioonide asutamise, sest neist levivat joomine, halvad kombed ja pennalism (noorliikmete „kasvatamine“, mis sageli hõlmas ka füüsilist ja vaimset mõnitamist), varsti aga ilmnes, et ilma üliõpilaskondliku omavalitsuseta oli metsikut noorust võimatu vaos hoida, niisiis natsioonid kinnitati ja varsti muutus liikmeks olemine tudengi jaoks kohustuslikuks.

Kuni uusaja esimeste sajanditeni oli saksa aadel tüüpiline sõdur-aadel, haritlaskond põlvnes aga peamiselt kodanlusest. Saksa Landsmannschaftide ehk üliõpilaskogude struktuur muutus põhjalikult siis, kui aadlinooruse seas hakkas levima tung ülikooli astuda. Vabamüürliku liikumise mõjul tekkisid Landsmannschaftide kõrvale salajased ordud oma müstiliste rituaalide, vormirõivastuse, range hierarhia ja sisekorraga. Ent aja jooksul mandus ordude kombestik ning salapäratsemine narruseni ning ordud minetasid oma positsiooni. Ülikoolide juures muutus keskseks kogude ning ordude olemust sünteesiv organisatsioonitüüp, millest hiljem arenesid välja korporatsioonid.

Eestlastest tudengeid õppis Tartu ülikoolis juba 19. sajandi alguses. Kuna Album Academicum 1802-1889 rahvust ei märgi ja nimed olid tol ajal saksapärased, on tagantjärele kõiki eestlastest üliõpilasi raske kindlaks teha. Peale selle tähendas tol ajal ülikooliharidus eestlasele kõrgema ühiskondliku positsiooni kõrval tavaliselt ka saksastumist. Baltisaksa korporatsioonid

nidel puudusid üldiselt piirangud liikmete rahvuse ja seisusliku kuuluvuse suhtes, siiski olid korporatsioonid saksakeelsed, esindasid saksa kultuuritraditsiooni ja soodustasid sel kombel neisse kuuluvate muulaste saksastumist. Jakob Hurda arvates oli eesti üliõpilaste osalemine saksa korporatsioonide tegevuses sealt saadava seltskondliku lihvi mõttes siiski väga oluline.

19. sajandi lõpupoole, kui rahvusliku eneseteadvuse tõus ajendas järjest rohkemaid eestlasi ja lätlasi ülikooli astuma, tekkis ka eestlastel vajadus oma rühmituste järele. Pikka aega ei õnnestunud see olemasolevate korporatsioonide vastuseisu tõttu. Eestlasi peeti talupoegliku päritolu tõttu madalamaks rahvuseks, korporantidena oleksid nad saanud aga teistega võrdsed õigused – see polnud baltisakslastele vastuvõetav. Nii ei jäänudki grupil Tartu Ülikooli studioosustel muud üle, kui moodustada oma organisatsioon seltsina, mille nimeks sai Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS). 1870. aastal otsustati kord nädalas koos käia, et „Kalevipoega“ lugeda ja seeläbi end eesti keele ja kultuuri alal harida. Keelelise seletuse andmise võttis enda peale Jakob Hurt. Selle tegevuse eesmärgiks oli eesti keele ja rahvaluule parem tundmaõppimine, sest saksakeelse hariduse saanud tollaegsetel eesti haritlastel oli tihti eesti keeles kõnelemisegagi raskusi, kirjutamisest või grammatikast rääkimata. 1918. aastal võttis EÜS vastu otsuse minna *in corpore* Vabariigisõtta. Läbi aegade on EÜS-il olnud üle 3300 liikme, nende seas 4 Eesti Vabariigi riigipead, 2 valitsusjuhti, üle 50 ministri ja 6 Tartu Ülikooli rektorit.

Aja jooksul püüti üha enam sarnaneda olemasolevate korporatsioonidega: töötati välja kodukord koos aukohut, rebaste kasvatust ja joomiskultuuri puudutavate seadustega, samas oli traditsioonilise üliõpilasorganisatsiooni kõrval tegemist ka rahvuskultuurilise ühendusega. 1870ndate aastate lõpul tekkisid seltsi liikmete ette aga probleemid: Vene keisririigis teravnes poliitiline olukord, nii et ametlikult registreerimata ei tundnud eesti üliõpilased end kindlalt. Oli ka loomulik, et taheti luua just korporatsioon – see oli tollaegses Tartu üliõpilasriigis ainus üldtunnustatud ühinemismvorm, ainult korporatsiooni liikmed said nautida täielikku tunnustust akadeemilise koda-

nikuna. Alahinnata ei tohi ka korporandielu väliselt atraktiivset külge (värvimütsid ja -paelad, kalessidega väljasõidud jms.), mis kõik pidigi maarahva hulgast pärit esimese põlve haritlastele muljet avaldama.

Otsustati asutada korporatsioon Vironia, ent sellele üritusele tegid sakslased mitmesuguseid takistusi, süüdistades tekkivat organisatsiooni näiteks poliitilistes ambitsioonides. Mitmel korral on ka Eesti Üliõpilaste Seltsi üritatud muuta korporatsiooniks, kuid eri põhjustel on see tänapäevani endiselt selts, olgugi sisu poolest pigem korporatsioon. Vironia tunnustati esimese Eesti korporatsioonina 1900. aastal Riia Polütehnikumis õppinud eestlaste vedamisel. Tartus jõudis esimesena nii kaugele 1907. aastal asutatud Fraternitas Estica. Seejärel hakkas eestlaste seltse juba kiiremini ja rohkem tekkima. Loodi ka selliseid, mis eristusid korporatsioonidest mõnevõrra paindlikuma sisemise struktuuri poolest. Eesti üliõpilasorganisatsioonide kuldaeg oli esimene vabariik. Eriti rohkelt tekkis neid juurde 1920. aastatel.

Üliõpilasühendused ja Tammsaare

Anton Hanseni ehk algaja kirjaniku Tammsaare ülikooli tuleku ajal oli eesti üliõpilaselu koondatud kahe organisatsiooni, Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) ja EÜS „Ühenduse“ ümber. Viimane tekkis 1906. aastal radikaalsete üliõpilaste koondumisest, kes ei leppinud EÜS-is tollal valitseva pastorliku vaimu ja osalt korporantidelt laenatud seltsi sisekorraga. „Ühenduse“ liikmete maailmavaade pidi vähemalt radikaalsotsialistlik olema, nad pidid ennast arendama vabas vaimus ja harima ka ühiskondlikel ning filosoofilistel teemadel. Joomine oli keelatud.

Tammsaare võttis üliõpilaspõlves „Ühenduse“ elust ja tegevusest üsna aktiivselt osa, mitte küll juhtiva isikuna – ta ei ole

A. H. Tammsaare 1907. aastal, Tartu Ülikooli astudes.
Foto matriklist.

kunagi kuulunud juhatusse, kuigi kord on ta seatud üles abiesimehe kandidaadiks, millest ta keeldus. Küll aga osales ta mitmesuguste toimkondade ja komisjonide töös, peamiselt raamatukogu- ja peotoimkonnas. Tema ülesanne oli raamatukogu täiendamine ja valiku tegemine uute raamatute muretsemise osas, peale selle on ta referaatkoosolekutel arvukalt loenguid pidanud.

Enne „Ma armastasin sakslast“ käsikirja kirjastusse saatmist küsis Tammsaare arvamust oma sõbralt Bernhard Lindelt (kes samuti lühikest aega „Ühenduse“ liige oli). Linde väitis, et teoses leiduvat teravat kriitikat korporantliku kasvatus-

ga seltskonnategelased ei andesta. Nagu kirjanik isegi oli ette aimanud, ärritas romaan korporante (kinnistel koosolekutel süüdistati Tammsaaret koguni rahvusliku au teotamises ja reetmises) ning mõningaid kriitikuid. Näiteks väideti, et ühegi rahvuse liige ei kirjutaks oma rahvast ega haritlastest nii halvustavalt, kui sõandab seda teha eestlane, käesoleval juhul A. H. Tammsaare. Ühel romaani arutlusõhtul, kus küll põhiliselt leiti, et teos on lugemisväärne, hakati süüdistama kirjanikku, kaitsma korporatsioone ja taunima Oskari lõimitamist sakslaste ees.

Kirjanik on ise väitnud: „Tõepoolest minu raamatu sisuline väärtus või mõte seisnebki selles, et seletada, kui tühine, pealiskaudne, algupärata, uhkusetu, iseteadvusetu, ebarahvuslik on see meie õppiv noorsugu, kes tormab korporatsioonidesse ja jälgendab seal ajast ja arust läinud saksa Burschentumi joomakombeid.“ (Kiri V. I. Mikkonenile, 8. detsember 1935.)

Samas tuleb märkida, et selline alandlikkus parunite suhtes, rahvuse mahasalgamine ja nooruse elupõletamine korporatsioonides oli omane eelkõige ajastule, mil Tammsaare ise ülikoolis õppis (1907-1911). Romaani tegevusajal, 1930ndate algul, esines küll üksikuid niisuguseid tudengeid, kuid selline ellusuhtumine polnud omane üliõpilaskonna enamusele. Korporatsioonide peamiseks eesmärgiks võis lugeda rahvusliku eliidi kasvatamist – kui ülikool andis hariduse, siis korporatsioon pidi andma kasvatuse, et inimene oleks pärast õpingute lõppu sobilik astuma vastutusrikkasse ametisse.

Õ-häälikust

Lühendatult Toomas Mattsoni artiklist „Õ-häälik viis suuravastusele“ (Postimees, 4. märts 1997): „Eesti keele õ-häälik on aidanud rahvusvahelisel teadlaste rühmal avastada, et inimese ajus on iga keele häälikutele iseloomulik mälupeade süsteem.

/.../ Jüri Allik ütles „Postimehele“, et esimest korda saadi tõendeid selle kohta, et inimese ajus on tema keelekogemusele vastavad mälu pesad iga hääliku kohta, mida ta on korduvalt kuulnud. Ajus on seega pesa a-häälikule, b-häälikule jne.

Uuriti soomlaste ja eestlaste aju impulsse erinevate häälikute muutumise kuulmisel. Selgus, et soomlase aju ei reageeri kuidagi, kui õ-häälik asendada ö-häälikuga, mida soome keeles ei ole. Kui eestlane kuuleb õ-hääliku muutumist ö-häälikuks, annab aju tugeva impulsi. Uurimistöö käigus mõõtsid teadlased nii eestlaste kui soomlaste aju elektrilisi potentsiaale kui magnetpotentsiaale.

Et aju reaktsioon häälikule, mille mälu pesa on tal olemas, on ühene ja tahtest, tähelepanust ning teadvusest sõltumatu, võimaldab see näiteks kindlaks teha, kas isik, kes väidab enda mingit keelt mitte oskavat, räägib tõtt. /.../

Teadlased avastasid ka, et häälikute mälu pesad on väikestel lastel välja kujunenud juba enne seda, kui nad õpivad rääkima või saavad kõnest aru. 9-kuuse lapse puhul võib aju reageeringu põhjal ö-häälikule öelda, kas tegu on soomlase või eestlasega. /.../ Mälu pesade väljakujunemise kriitiline hetk on kuues elukuu. /.../ See, milliste häälikute pesad tekivad, sõltub sellest, milliseid häälikuid laps kuuleb. Kui näiteks eesti laps on jaapanikeelses keskkonnas, tekivad talle ajju jaapani häälikute mälu pesad. /.../

Uut keelt omandades tekivad inimese ajusse uue keele häälikutele vastavad mälu pesad, kuid see on väga individuaalne. Ühel inimesel tekivad need kergesti, teisel ei. On saarlasi, kes ei suuda kogu elu jooksul omandada ö-häälikut.“

Õ-tähe kasutuselevõtu eesti kirjakeeles algatas 19. sajandi alguses eesti pastor ja keelemees Otto Wilhelm Masing (1763-1832). Varem kasutati ö-hääliku märkimiseks peamiselt ö-tähte, mõnes sõnas ka ä-tähte. Varaseim teadaolev sissekanne, kus Masing ise kasutas ö-tähte, leidub Lüganuse koguduse kiriku raamatus 19. märtsist 1788.

LAVASTUSE TÖÖRÜHM

Lavastusala juhataja – Sirli Bergström

Kostüümid – Ene Palu juhtimisel Anneli Kõrvel, Airiin Saar, Aalja Soome

Heli – Kalle Nettan

Valgus – Kalle Karindi

Rekvisiit – Terje Kessel-Otsa, Illi Allabert, Daissa Maripuu

Grimm – Anu Konze juhtimisel

Riietajad – Ene Villemsoo, Marion Mitt, Veeli Tamm

Lava – Jaak Kaljuranna juhtimisel

Lavastuses on kasutatud Jaak Jürissoni originaalmuusikat ja 1930ndate aastate filmimuusikat.

Täname: Rein Oja, Ivo Kõvamees, Maarja Vaino.

Kava koostasid Triin Sinissaar ja Maria Lee Liivak, kujundas Katre Rohumaa. Fotod: A. H. Tammsaare majamuuseum, Siim Vahur.

Kasutatud allikad:

- Ó. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask, „Eesti maast ja rahvast“ (Olion, 1998)
- S. Vegesack, „Balti tragöödia“ (Eesti Päevalehe raamatusari, 2009)
- E. Tederi järelsõna A. H. Tammsaare kogutud teoste 12. köitele (Eesti Raamat, 1984)
- T. Hiio, M. Maasikas, H. Piirimäe, „Spes Patriae“ (Olion, 1996)
- A. Looiring, „A. H. Tammsaare üliõpilasaastad“ (Looming 1/1938)
- I. Elling, „Ülevaade eesti Üliõpilaste Seltsi ajaloost ajavahemikul 1870-1891“ • Eesti Entsüklopeedia • Vikerraadio saatesari „Eesti lugu“ • www.erm.ee • Vikipeedia

www.linnateater.ee

TALLINNA LINNATEATRI TOETAJAD:

Tallinna Linnavalitsus

Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium

Tallinna Kultuuriväärtuste Amet

Eesti Kultuurkapital

SUURTOETAJA Espak AS

Nordecon AS

Tele2 Eesti AS

Eesti Päevalehe AS

ABC King AS

Kalevi Veekeskus OÜ

Sandman Grupi AS

Paulig Baltic AS

Fazer Eesti AS

Värskä Vesi AS

CERES Aianduskeskus

MAP Eesti AS

Kirjastus Koolibri

AS Avision

Ruf Eesti AS

Kodupaber AS

AS Timmet

LM Keskus OÜ

Raadio KUKU

Beiersdorf OÜ

Prige

Igepa

Marmiton AS

Reval Kondiiter AS

Just-T

Pro Beauté OÜ